

Ana Lavrič

SLOVENSKI KATOLIŠKI SPOMINSKI IMAGINARIJ

I.

Slovenski predniki so se s sprejemom krščanstva, ki je že od srede 8. stoletja dalje postopoma oblikovalo njihov način mišljenja in odnos do sveta, integrirali v svet zahodne civilizacije. Krščanska oziroma katoliška vera se je skozi stoletja z narodom tako tesno povezala, da je kot nosilka duhovne in kulturne tradicije postala bistveni del njegove istovetnosti.

Splošne krščanske vsebine so z ozirom na percepcijo naroda ter na njegovo cerkveno-upravno in svetno pripadnost v teku časa dobile določene specifičnosti, ki še zdaj označujejo slovenski verski in kulturni prostor. Tega je vidno zaznamovala delitev med misijonski cerkveni središči Oglej in Salzburg, katerih vpliv se kaže še danes, med drugim v svetniških kultih in patrocinijih, pa tudi v navzočnosti nekaterih značilnih likovnih elementov, kot je npr. zgledovanje po oglejskem prostostoječem zvoniku na območju nekdanjega patriarhata. V zgodovinski spomin so se s svetniškimi kulti in večkrat tudi

formalno, npr. s krogom izbranih umetnikov, vpisale še druge cerkveno-upravne in posestne participacije (npr. posest briksenskih, freisinških in bamberskih škofov), tako škofijske kot redovne, vidne sledi pa je zapustila tudi politična oziroma državna pripadnost ozemlja. Večstoletna vpetost v habsburško monarhijo je z religiozno politiko avstrijske vladarske hiše, t. i. *pietas Austriaca*, tesno povezala vse dedne dežele, tudi slovenske, in oblikovala enoten kulturni prostor. Njegova religiozna podoba se je pozneje prilagodila okoliščinam v stari in novi Jugoslaviji, novo obdobje pa je nastopilo s slovensko osamosvojitvijo. Integriteta omenjenih historičnih pripadnosti je v sledih navzoča tudi v današnjem prostoru in v kolektivnem spominu.

Kulturni prostor, ki ga je skozi stoletja izoblikovalo krščanstvo na področju vseh vrst umetnosti in kulture, je duhovna in materialna dediščina, v katero je vpisana zgodovina naroda. Njegova najvidnejša manifestacija je kulturna krajina, zaznamovana z okoli tri tisoč cerkvami ter nekaj tisoč kapelicami in znamenji, ki predstavljajo daleč največji delež slovenske spomeniške dediščine. Nebeški zavetniki teh cerkva so dali imena številnim krajem, zaznamovali so hribe in doline, ljudstvo pa je z nabožnimi imeni obogatilo tudi slovenski rastlinski svet, kot so npr. šmarnica, Marijine srajčke, laski, čoveljc, kožušček, solzice, knofki, rokavce, grizelj in polnik, Jezusova srajčka, suknjica, brada, kri in drevo, Bogov korček, žlica, bogcova roža, božje drevce; šentjanževka, ivankovka, šentjurjevka, urhovka itd. Kako pomembno vlogo je v življenju naših prednikov imela vera, kažejo kmečke domačije in predmeti ljudske umetnosti, od poslikav na pročelju poslopij do opreme interierja, katerega središče je bogkov kot z razpelom ter slikami Matere Božje in svetnikov na steklu, pa ljudske šege, romanja itd. Ob neštevilnih pričah krščanstva, tj. katolištva, pa je narod na prav poseben način utelešen v tistih krajih, objektih, predmetih, simbolih, literarnih, likovnih in glasbenih delih, obredih, dogodkih idr., ki so postali »kraji spomina« in jih družba kot take prepozna. Njihova memorialna vsebina je retrospektivna, odvisna od današnje percepcije. Spomin se seveda ne veže le na realne lokacije in dela, ampak tudi na njihova umetniška ali mitična poustvarjanja. Nekaj vidikov iz bogatega katoliškega spominskega imaginarija, ki si ga danes ne deli več celotna slovenska politična skupnost, je predstavljenih v nadaljevanju.

Največ nacionalno angažiranih in simboličnih del je nastalo v 19. stoletju v času narodne prebuje, ki je »nacionalizirala« zgodovinski spomin ter

spodbudila zavestno iskanje in ustvarjanje narodnega sloga, kar je dodaten zagon doživelo po razpadu habsburške monarhije, spodbujale pa so ga okoliščine narodne ogroženosti pod pritiskom germanizacije, italijanskega fašizma in diktature jugoslovanskega kralja Aleksandra. Tematika je postala znova aktualna po osamosvojitvi Slovenije. Od umetnikov, ki so obogatili slovenski krščanski (katoliški) imaginarij, sežetek narodnega »poosebljajo« Maksim Gaspari z etnografsko tematiko, Tone Kralj z narodno angažirano umetnostjo in, retrospektivno, baročni slikar Fortunat Bergant z »domačimi« liki Marije in svetnikov. V zadnjem obdobju imaginarij dopolnjuje zlasti Lojze Čemažar na temo slovenskih svetniških kandidatov, v bronu pa ga osebnoizpovedno monumentalizira Mirsad Begić, ki zgodovinske akterje povezuje z arheološkim substratom ter folklorno nadomešča z univerzalnim. Na področju sakralne arhitekture izstopata Ivan Vurnik in Jože Plečnik, ki sta se vsak na svoj način lotila oblikovanja slovenskega narodnega arhitekturnega sloga, prvi, tudi v sodelovanju z ženo Heleno, z narodno obarvanim dekorativizmom, drugi, v prepričanju, da smo Slovenci potomci Etruščanov, kreativno z oblikovnimi izhodišči v klasiki in z osebno predelavo elementov ljudskega stavbarstva. Plečnik se je z vprašanjem narodnega ukvarjal vse do poznih let in ustvaril, kot je zapisal Damjan Prelovšek, »izvirno paleto rešitev, ki z bogastvom zamisli presegajo podobna iskanja v evropski umetnosti«. V okviru obravnavane teme naj izpostavimo cerkev sv. Mihaela na Barju, pri kateri je uporabil materiale in oblike iz ljudskega stavbarstva, cerkev Gospodovega vnebohoda v Bogojini, kjer je strop okrasil z lokalnimi izdelki prekmurske keramike, in cerkev sv. Benedikta v Stranjah, ki po svojem občutenem izrazju velja za njegovo najbolj »slovensko« cerkev. Barjanska cerkev je bila julija 2021 skupaj z drugimi izbranimi Plečnikovimi ljubljanskimi deli, ki jih odlikuje izjemnost arhitektove zamisli, vpisana na Unescov seznam svetovne dediščine.

Substrat oziroma humus krščanstva na slovenskem narodnostnem ozemlju je antična tradicija z relikti materialne in duhovne kulture, s sledovi starih škofijskih središč, npr. v Celeji, Poetovionih, Emoni, in zapuščino tamkajšnjih cerkvenih pastirjev, mučencev in oznanjevalcev evangelija, npr. sv. Mohorja in Fortunata, sv. Maksima Emonskega, sv. Maksimilijana Celjskega, sv. Viktorina Ptujkega idr. Nekatera izročila so bila že v zgodnjem srednjem veku prekinjena, z znanstvenimi spoznanji novega veka v 17. in 18. stoletju pa so spet oživila, npr. lociranje antične Emone v Ljubljano, škofa Viktorina pa nazaj na Ptuj, in bila v 19. stoletju integrirana v narodnostni koncept. Kot spominska obeležja

dobe so najpogostejše predstavljene izkopanine starokrščanske cerkve na Ajdnu in krstne kapele v antični Emoni.

II.

Za slovensko vernost je značilno, da je bila že od začetkov krščanstva med slovenskimi predniki tesno povezana z Marijinim čiščenjem, zato so Marijina svetišča in njene podobe postali pomembni gradniki slovenske identitete ter posledično kraji oziroma objekti narodnega spomina. Izrazito konstitutivno in afirmativno vlogo so dobila zlasti glavna romarska središča. Po pomenu in zgoščeni narodni simboliki izstopa Gospa Sveta na Koroškem, kjer so Karantanci že okoli leta 760 dobili prvo Marijino cerkev, ki jo je posvetil sv. Modest, njihov prvi pokrajinski škof. Kot sedež pokrajinskega škofa je bila najpomembnejše krščansko središče Karantanije in izhodišče tamkajšnje misijonske dejavnosti, postala pa je tudi priljubljena božja pot. Današnja monumentalno podoba je dobila v prvi polovici 15. stoletja, iz tega časa pa je tudi tamkajšnji milostni kip. Za Slovence predstavlja Gospa Sveta, njihova prva stolnica in mati vseh Mariji posvečenih slovenskih cerkva, zibelko krščanstva in slovenstva, skupaj z vojvodskim prestolom in knežjim kamnom pa tudi lastne državnosti. Po prvi svetovni vojni, ko je Koroška s plebiscitom leta 1920 pripadla Avstriji, je zanje sicer postala izgubljena dediščina, obdržala pa je narodnostni naboj, odtlej z elegičnim tonom, zaradi katerega z veliko pieteto še vedno prihajajo k njej. Pri Gospe Sveti, kjer je po izročilu umrl in bil pokopan sv. Modest, »apostol Slovencev«, že stoletja obiskujejo tudi njegov grob, ki ostaja poseben kraj narodovega spomina.

V politično izgubljenem prostoru, na slovenskem etničnem ozemlju zunaj današnjih slovenskih meja, kot kraji spomina Slovence privabljajo tudi nekatera druga Marijina romarska svetišča, npr. Marija na Zilji, Otok na Vrbskem jezeru, Žihpolje pri Celovcu, Marija v Trnju v Železni Kapli, Stara gora pri Čedadu, Repentabor, Krmin. Med njimi posebno mesto pripada Svetim Višarjam v Kanalski dolini, ki so bile osrednja slovenska božja pot, dokler te vloge niso prevzele gorenjske Brezje. Po izročilu so cerkev pozidali na mestu, kjer je leta 1360 pastir iz Žabnic našel kip Matere Božje in pred njim klečeče ovce, ki jih je bil po gori iskal. Cvetočo božjo pot je leta 1786 ukinil Jožef II., a je bila že kmalu zatem obnovljena. Med prvo svetovno vojno, leta 1915, je cerkev zaradi obstreljevanja z granatami zgorela, obnovljeno pa

je po vojni, ko je Kanalska dolina prišla pod Italijo, poslikal Tone Kralj, ki je z značilnimi slovenskimi barvami in motivi, mdr. z upodobitvijo sv. Cirila in Metoda, dal upodobitvam nacionalni predznak. Svete Višarje še vedno ostajajo eden najpriljubljenejših slovenskih romarskih krajev. Postale so povezovalna točka Slovencev iz matične domovine, zamejstva in izseljenstva ter kraj, kjer se srečujejo na tromeji živeči narodi, Slovenci, Furlani, Italijani in Nemci, zaradi česar Višarsko Marijo imenujejo tudi Kraljica Evrope.

Med spominske kraje spada tudi umetnostno plemenita Ptujška Gora, ena najznamenitejših Marijinih božjih poti na Slovenskem. Nastala je okrog leta 1415 kot votivna ustanova predstavnikov štajerskega plemstva, ki so se leta 1396 srečno vrnili iz bitke s Turki pri Nikopolju, kjer je krščanska vojska doživela hud poraz. Cerkev se po izjemni kvaliteti uvršča na prvo mesto med spomeniki gotske sakralne arhitekture na Slovenskem in med odličnejše evropske primerke internacionalnega gotskega sloga. Gre za reprezentativno slovensko spomeniško dediščino, ki se je v kolektivni spomin vtisnila tudi z milostno podobo Marije Zavetnice s plaščem iz ok. 1410, pod katerega se simbolično ne zatekajo le Štajerci, ampak z množičnimi romanji iz vseh krajev Slovenije tudi ves slovenski narod.

Za Slovence ima pomembno spominsko vlogo tudi Sveta gora pri Gorici, kjer je božja pot vzniknila v času, ko se je na Slovenskem razširil protestantizem. Motiv za zidavo cerkve, ki ga je v svoji pridigi *Proti zidavi cerkva* grajal Primož Trubar, je bilo Marijino prikazanje Urški Ferligoj iz Grgarja. Leta 1539 je Mati Božja omenjeni deklici v videnju naročila, naj ji ljudje na Skalnici postavijo hišo in jo tam prosijo milosti. Nagovorila jo je v domačem jeziku in s tem afirmirala slovenščino, ki so jo skrbno gojili prav protestanti. Sveta gora je v prvi vrsti milostni kraj, milostna podoba, pogojno pripisana Palmi Starejšemu, dar oglejskega patriarha Marina Grimanija, pa se je s svetiščem in ljudmi trdno povezala skozi burno zgodovino. Pod Jožefom II. je bila božja pot ukinjena in leta 1793 spet obnovljena. Celoten kompleks je bil med prvo svetovno vojno porušen, po njej pa so ga na novo pozidali. Sveta Gora je postala prostor sožitja različnih kultur, saj jo obiskujejo tudi Italijani in Furlani, Primorcem, ki so kalili svojo narodno zavest v času genocidne italijanske fašistične politike, pa predstavlja narodni simbol, s katerim se identificirajo tudi v izseljenstvu, npr. v Argentini. Podoba Svetogorske Matere Božje je bila 6. junija 1717 slovesno kronana kot druga zunaj Italije, pred njo je ta izreden privilegij leta 1715 dosegla Marijina podoba na Trsatu, za njo pa s trimesečnim zamikom čenstohovska. Spominski dan kronanja, t. i. »kronanco«, ki

jo kot glavni praznik Svetogorske Kraljice obhajajo prvo nedeljo v juniju, moremo po široki odmevnosti šteti med dogodke narodnega pomena.

Vloga osrednje slovenske božje poti pripada Brezjam na Gorenjskem, ki so po prvem čudežnem ozdravljenju pred Marijinim oltarjem leta 1863 zaslovene po vseh slovenskih deželah. Postale so kraj najbolj množičnih pobožnosti in slovesnosti, od vseslovenskih katoliških shodov, zborovanj, taborov in proslav do narodnih romanj, te pa so se z novo cerkvijo, posvečeno leta 1900, še razmahnile. Današnja neorenesančna stavba, s katero so zaradi vedno večjega števila romarjev nadomestili prvotno gotsko vaško podružnico, je bila zgrajena v letih 1889–1900. V njenem okviru so ohranili le nekdanjo kapelo Marije Pomagaj, čez katero so razpeli visoko kupolo. V kapeli domuje milostna podoba, ki jo je okoli leta 1800 ustvaril Leopold Layer po zgledu slike Lucasa Cranacha v cerkvi sv. Jakoba v Innsbrucku. Slika uglednega nemškega umetnika iz prve četrtine 16. stoletja, ki je sto let pozneje, najprej po svoji passavski kopiji, zaslovela zaradi čudežnih uslišanj, se je v neštevilnih posnetkih razširila po habsburškem ozemlju. Layer je brezjansko Marijo Pomagaj barvno in izrazno približal slovenskemu občutju. S porastom češčenja je dobila mnogo naslednic tako doma kot tudi med Slovenci v zamejstvu in izseljenstvu, ki se z njo narodnostno identificirajo. Postala je vsepovsod navzoči slovenski simbol. Njen prvotni oltarni tron so leta 1954 zamenjali z novim po načrtu Janka Omahna, leta 1977 pa je Maks Bergant za sliko izrezljal bogat akantov nastavek. Posebnost brezjanske podobe je, da ni odmaknjena od obiskovalca na hieratični distanci, ampak se mu je povsem približala.

Ljudstvo je Brezjansko Marijo Pomagaj, ki je bila 1. septembra 1907 kronana z veliko slovesnostjo, ki se je razvila v pravi narodni praznik, sprejelo za Kraljico in zavetnico slovenskega naroda. Potem ko so ji leta 1935 zaupali vlogo pokroviteljice evharističnega kongresa v Ljubljani, so čez štiri leta na kongresu Kristusa Kralja predlagali, naj se tudi uradno proglasi za Kraljico vseh Slovencev, njeno svetišče na Brezjah pa za narodno svetišče. Naslov je Vatikan praviloma dovoljeval le državam, Slovenci, za katere je Brezjanska Marija to, kar predstavlja npr. Kazanska Mati Božja Rusom, Čenstohovska Poljakom, Bistrička Hrvatom, pa naj bi ga upravičili tudi z organizacijo omenjenega mednarodnega kongresa. Za slovesno razglasitev naslova naj bi na Brezjah pripravili vseslovenski Marijanski kongres, vendar sta prizadevanja za dolgo zavrli druga svetovna vojna in povojna oblast. Prvi korak na tej poti je bilo šele imenovanje brezjanskega svetišča za baziliko leta 1988, slovesno

razglašeno 27. in 28. maja 1989, drugi pa so sledili po slovenski osamosvojitvi. 15. avgusta 1992 se je na Brezjah slovenski narod slovesno posvetil Mariji, 17. maja 1996 je k Mariji Pomagaj na »slovensko Jasno Goro« poromal papež Janez Pavel II., milostna podoba pa je bila pokroviteljica praznovanja tisočdvestopetdesetletnice krščanstva med Slovenci, katere slavlje je papež naslednji dan vodil v Ljubljani. Ko je naposled Slovenska škofovska konferenca 1. januarja 2000 razglasila brezjansko baziliko za slovensko Marijino narodno svetišče, so Brezje kot simbol narodne identitete postale tudi simbol slovenske državnosti, po besedah tedanjega ljubljanskega nadškofa Franca Rodeta »kraj, kjer se bo utrjevala naša narodna zavest in se bo krepil državniški čut«.

Poleg »kronance« se na Brezjah od leta 1957, ko je ljubljanska škofija za petdeseto obletnico kronanja Marijine podobe iz Rima izposlovala dovoljenje, slovesno obhaja tudi praznik Marije Pomočnice kristjanov na dan 24. maja. Leta 1965, za trideseto obletnico ljubljanskega evharističnega kongresa, je arhitekt Ivan Vurnik z barvitimi dekorativnimi mozaiki pročelju cerkve nadahnil narodno občutje. V duhu t. i. nacionalne romantike je dve leti pozneje, za šestdeseto »kronanco«, okrasil tudi kapelico sv. Frančiška v prenovljenem samostanskem atriju. Še večja umetnostna atrakcija je postal atrij na pragu leta 2016 z odprtjem svetoletnih, t. i. *Svetih vrat*, ki vodijo vanj iz bazilike. Mirsad Begić jih je zasnoval v duhu Jezusovih besed »Jaz sem vrata«. Na zunanji strani je upodobil Križanega z Očetovim obrazom, ko se spušča in z desnico sega v brezno človeškega trpljenja, v osrčje rova »hude jame«, ki jo napolnjujejo lobanje in kosti, kot je zapisal umetnostni zgodovinar Milček Komelj, medtem ko njegova levica nakazuje sled večnosti. Palice, ki se dotikajo Kristusovega telesa, je mogoče razložiti kot popkovino sveta, h kateri je avtor sam postavil vzporednico z vlogo Brezij kot vseslovenskega duhovnega središča, kamor sega popkovina Slovencev. Notranja stran vrat kaže mirno posmrtno plovbo mumije proti povečanju v nesmrtnosti, na njeni poti pa rastline s sadovi kot znanilce življenja. Podobe ponazarjajo zgodbo slehernega posameznika in vsega človeštva, aludirajo pa tudi na tragično izkušnjo slovenskega naroda in mu nakazujejo pot rešitve. Z istim trpljenjem se sooča tudi slika Marjetke Dolinar *Slovenska Guernica*, ki je dobila mesto v brezjanski cerkvi pod korom, nastala pa je leta 2010 v spomin žrtvam revolucionarnega nasilja ob 65. obletnici morije. Slikarka, ki je dobila navdih ob slavni Picassovi umetnini, je v treh horizontalah predstavila jaške Hude jame z žrtvami, betonske pregrade, ki so stotine trupel desetletja skrivale pred svetom, in Božje območje svetlobe in vstajenja. Nebeški horizonti se Slovencem odpirajo na Brezjah, njihovo zaupanje v Marijo Pomagaj pa dokazujejo neštevilni votivni

darovi in zapisi v romarskih knjigah. Leta 1995 so se ji z napisno ploščo poklonili tudi slovenski izseljenci z vsega sveta.

Zgoraj predstavljena osrednja romarska središča na današnjem slovenskem ozemlju so tudi glavne romarske poti slovenskih (nad)škofij, in sicer Ptujška Gora mariborske, Sveta gora koprške in Brezje ljubljanske. Tri nove škofije, ki jih je 7. aprila 2006 ustanovil papež Benedikt XVI., pa so si za osrednja izbrale naslednja svetišča: murskosoboška Marijino cerkev v Turnišču, celjska v Petrovčah in novomeška na Zaplazu. Prvi dve imata vseslovenski pomen predvsem kot dragocena sakralna spomeniška dediščina, tretja pa zaradi »groba« svetniškega kandidata, ki je kot drugi Slovenec dosegel naziv blaženi. Turnišče, že od konca 11. stoletja pražupnija, se je sčasoma razvilo v najpomembnejše romarsko središče Prekmurja. Cerkev se prvič omenja leta 1267 kot kraj sprave med rodbinama Jura in Hahold (Banfi), slednja je prevzela patronat nad župnijo in v drugi polovici 14. stoletja poskrbela za gotiziranje in znamenito poslikavo poznoromanske stavbe. V letih 1913–1915 so pod patronatom beltinskega grofa Antona Zychya poleg stare cerkve zgradili novo in iz stare prenesli vanjo vso baročno opremo. Cilj romarjev je oblečena milostna podoba Marije z Detetom, prvič dokumentirana na bakrorezu iz sredine 18. stoletja. Cerkev Matere Božje v Petrovčah, ki je že zgodaj zaslovela kot romarska, se omenja leta 1442, ko je Friderik Celjski pri njej ustanovil kaplanijo. Prvotna gotška stavba je sedanjo podobo dobila ob barokizaciji v 18. stoletju, izpeljani zlasti s podporo baronov Miglio iz graščine Novo Celje. Srce svetišča je kip t. i. »nasmejane Marije«, s katero se je po zaobljubi s prstanom za večno povezal Franc Miglio, zadnji potomec rodovine. Kapelo, predhodnico cerkve Marijinega vnebovzetja na Zaplazu, t. i. dolenjskih Brezjah, so postavili okoli leta 1800, vendar jo je oblast že kmalu ukazala podreti, da bi zatrla romanja, ki jih je spodbudila v tem času nesprejemljiva zgodba o čudežnem najdenju Marijinega kipa. Pozneje so jo znova pozidali, sedanja cerkev pa je bila z zvonikoma vred dokončana leta 1926. Poleg milostnega kipa Marije Kraljice romarje privabljajo tudi relikvije pesnika Alojzija Grozdeta, ki so jih leta 2011 po njegovi beatifikaciji v svetišče prenesli s pokopališča v Šentrupertu.

Božjepotna tradicija pri cerkvi Marijinega vnebovzetja na Blejskem otoku sega v zgodnji srednji vek, vendar jo v seznam krajev spomina uvrščamo predvsem zaradi njene »estetske« simbolike. Z vencem gora obdano Blejsko jezero z otokom in cerkvijo je namreč najprepoznavnejša podoba Slovenije, ki s svojo idilično lepoto priteguje domače in tuje obiskovalce. Bledu in okoliškemu svetu

pod Triglavom, ki ga je označil za »podobo raja«, ki mu katoliško noto daje prav otoška cerkev, se je poklonil že France Prešeren. V ta svet je Prešeren postavil tudi svojo pesnitev *Krst pri Savici*, objavljeno leta 1836, s katero je v rodovih Slovencev oblikoval odločilno predstavo o pokristjanjevanju, povezanem z izgubo politične svobode. Prelomno dogajanje, v katerem se je Karantanija s krstom Gorazda in Hotimirja, sina in nečaka karantanskega kneza Boruta, začela vključevati v zahodni svet, je umetniško prikazal z zatrtjem zadnjega upora poganske skupnosti zoper krščansko vero ter s spreobrnitvijo in krstom njihovega vodje Črtomira.

Poleg omenjenih je po slovenski zemlji posejanih nad štiristopetdeset drugih Materi Božji posvečenih cerkva, med njimi tudi veliko romarskih, in brez števila kapel. Z njimi je povezano poimenovanje nekaterih naselij, zaselkov in gora, npr. Sv. Marija, Šmarje, Marija Dobje, Marija Gradec, Marija Obršljanska, Marija Reka, Marijina vas, Marijino Celje, Nazarje, Šmarna gora idr. V Ljubljani je po frančiškanski, nekdanji avguštinski, cerkvi Marijinega oznanjenja leta 1786 dobil ime predmestni trg, ki je z urbanističnim razvojem postal osrednje prizorišče mestnega življenja. Po spomeniku Francetu Prešernu, ki so ga postavili leta 1905, so trg leta 1949 preimenovali v Prešernov trg, kar kaže na spremenjen odnos do verskih vsebin v novi Jugoslaviji.

Z nekdanjim habsburškim prostorom Slovenijo vizualno še posebej družijo t. i. Marijini stebri s podobo Brezmadežne, ki jo je cesar Ferdinand III. leta 1647 na Dunaju razglasil za zavetnico Avstrije ob odkritju njej posvečenega stebra na trgu Am Hof, po katerem so se odtlej zgledovale tudi druge habsburške dežele. Z Marijo, ki je navdihnila neštevilne pesmi, skladbe, literarna in likovna dela idr., je slovenska verska in kulturna tradicija močno prežeta. Povezana je z romanji k Marijinim svetiščem, z Marijinimi prazniki, med katerimi kot največji izstopa vnebovzetje, in z vrsto najrazličnejših pobožnosti. Splošno priljubljena je postala molitev rožnega venca in njej namenjena oktobrska pobožnost, razširila se je devetdnevnic v čast Brezmadežni, po sredini 19. stoletja pa je bila vpeljana majniška pobožnost, ki je po knjigi *Šmarnice* izpod peresa Janeza Volčiča, izdani leta 1855, dobila izvirno slovensko ime po priljubljeni majski cvetlici, katere ljudsko ime samo izhaja iz Marijinega. Kot slovenska posebnost se je pri lavretanskih litanijah uveljavilo petje na različne napeve z vmesnim dodajanjem kitic iz Marijinih pesmi. Naj ob tem opozorimo še na siceršnjo ljubezen Slovencev do litanij, ki naj bi jo bili po mnenju strokovnjakov vsrkali od irskih misijonarjev že ob sprejemu

krščanstva. Med drugo svetovno vojno in po njej so v izgnanstvu in emigraciji sestavili celo posebne t. i. slovenske litanije. Zaradi gorečega češčenja Matere Božje so si Slovenci v okviru monarhije pridobili vzdevek »Marijin narod«, kar jim je priznal tudi Alfred Hoppe v leta 1914 izdani knjigi *Des Österreichers Wallfahrtsorte*, v kateri jih je predstavil kot v cesarstvu najvrednejše tega naziva in »najbolj vnete romarje«. Množica cerkva na višinah je vzbujala pozornost mnogim obiskovalcem naših dežel. Hoppe, ki je to množico občudoval kot slovensko posebnost - čeprav se navezuje na predсловansko tradicijo - je pripomnil, da so zrasle zgolj iz potrebe srca, hkrati pa so mu vzpodbudile romanično zamisel, da naj bi Slovenci na izbranem hribu, najprimernejša se mu je zdela Šmarna gora, z združenimi močmi zgradili veličasten nacionalen spomenik pobožnosti, primerljiv najlepšim svetiščem sveta. Kot zgled je navedel poljsko mesto Kalwarya Zebrzydowska. S to mislijo se je pozneje ukvarjal tudi Jože Plečnik.

Obdobje narodnostne zavzetosti slovenske umetnosti je ustvarilo tip t. i. Slovenske Marije. Upodobitve naj bi se domnevno najprej pojavile v krogu leta 1903 ustanovljene skupine Vesna. Prva doslej znana je »razglednica« Maksima Gasparija iz leta 1904, sicer pa so nastajale predvsem v času diktature kralja Aleksandra I. iz občutka nacionalne ogroženosti. Leta 1933 je bila v okviru ljubljanskega jesenskega sejma pod naslovom *Slovenske Madone* prirejena razstava, na kateri je z okoli šestdesetimi deli sodelovalo devetnajst umetnikov. Vesnani, ki so črpali iz ljudskega izročila, so Marijo predstavljali idilično kot slovensko mater v narodni noši z otrokom v naročju in slovensko krajino v ozadju, kakor kažejo zlasti Gasparijeve različice in dela Ivana Vavpotiča. Na motiv iz ljudske umetnosti se je oprl tudi Miha Maleš v grafiki iz leta 1925 in na barvni sliki iz 1936, vendar ga je umetniško preoblikoval v dekorativen emblematičen simbol. V kiparstvu se je takšni zasnovi približal Božo Pengov leta 1930 z reliefom na Plečnikovi Vzajemni zavarovalnici v Ljubljani in štiri leta pozneje s kipom na Šverljugovem znamenju na Bledu, s katerima je po Plečnikovem prizadevanju in njegovih osnutkih skušal ustvariti vzorec slovenske Marije. Nekateri slikarji so nacionalno simboliko izrazili predvsem z belo-modro-rdečo barvno kombinacijo Marijinih in Jezusovih oblačil, ki predstavljajo barve nekdanje kranjske deželne, od leta 1848 pa slovenske narodne zastave. Tih protest proti prepovedi javnega izobešanja narodne zastave, ki je bila sprejeta z vidovdansko ustavo leta 1921, je npr. Šmarnična Marija Helene Vurnik v ljubljanski stolnici iz leta 1927. Čeprav je narodnostni element v prvi vrsti kolorističen, je občinstvo sprejelo za svojega tudi Marijin izraz, prikazan,

»kakor ga naše srce čuti, kakor si Marijo naša domišljija v svojem čustvovanju predstavlja«. Barve slovenske tribarvnice skupaj z ornamentalnimi detajli iz tradicionalnih ljudskih vzorcev je slikarka že leta 1923 uporabila tudi pri ornatu ljubljanskega škofa Jegliča, za katerega je leta 1938 prejela nagrado za umetno obrt v Berlinu. Spoj nacionalnega in katoliškega so tudi podobe Toneta Kralja, s katerimi je opogumljal Primorce pod fašizmom. V slovenske barve oblečeno Marijo je upodabljal kot zavetnico naroda s simboličnim sporočilom, da ga vodi k osvoboditvi. V Volčah pri Tolminu je leta 1927 prizoru dodal še mavrico kot simbol zaveze, v Pevmi pa leta 1934 kačo kot simbol zla (fašizma), ki ga je Marija z nogo poteptala.

III.

Slovenski kulturni prostor so globoko zaznamovale tudi pobožnosti, povezane s Kristusom in njegovo zakramentalno navzočnostjo. Najpogostejše so božične, pasijonske in vstajenjske ter evharistične teme, izražene v različnih običajih, obredih in umetnostnih zvrsteh.

Slovenske ljudske običaje, povezane s cerkvenimi prazniki, je kar najverneje in v svojem značilnem slogu predstavil Maksim Gaspari, član skupine Vesna, ki je narodni izraz umetnosti iskala v etnografskih elementih. V seriji razglednic z motivi narodnega izročila je med adventnimi in božičnimi prikazal npr. pripravo in postavljanje jaslic, kajenje hiše, polnočnico, kolednike in tepežkanje na god nedolžnih otročičev, med velikonočnimi, ki so še prav posebno bogati, pa mdr. cvetno nedeljo, ragljanje, barvanje pirhov, pripravo jerbasa, blagoslov jedi, sekanje, trkanje, kotaljenje pirhov in vstajenjsko procesijo kot vrhunec velikonočnega praznovanja.

Za slovensko božično tradicijo, ki jo je na razglednicah likovno zabeležil Maksim Gaspari, je posebej značilno postavljanje jaslic v bogkovem kotu. Narodna zavest je v 20. stoletju pobudila slovenske jaslice, ki so jih ustvarjali posamezni umetniki, med njimi Tone Kralj in France Gorše, posebno mesto pa imajo tiste, ki jih je leta 1919 na pobudo Ivana Zormana, prvega predsednika Narodne galerije in ustanovitelja Umetniške propagande, naslikal Gaspari. Bile so odtisnjene na papirju in naj bi prišle v vsak slovenski dom. Njihovo domačijsko vzdušje ustvarjajo figure v ljudskih nošah in utrjeno slovensko mesto, namreč Kranj, v ozadju, slikar je običajnim protagonistom dodal še

kočijo s Francetom Prešernom in Primičevo Julijo, tri kralje pa je izbral politično z ozirom na aktualni vstop Slovencev v novo državno tvorbo SHS: prvi je kralj Matjaž, sledita pa mu hrvaški in srbski kralj. Leta 2019, ob stoti obletnici nastanka, so jaslice na novo oživili s postavitvijo v Gasparijevi rojstni vasi Selšček nad Cerknico in jih tako povrnili v narodov spomin.

Pasijonske pobožnosti, namenjene premišljevanju Jezusovega trpljenja, so bile vezane na kalvarije, kapele božjega groba ter trpljenjska in križeva pota, ki so jih v času protireformacije in katoliške obnove v duhu t. i. *pietas Austriaca* pospešeno postavljali v habsburških deželah in z njimi vtisnili značilen pečat tudi slovenski kulturni pokrajini. Objekti pasijonskih pobožnosti, mednje spadajo tudi t. i. svete stopnice, večkrat združeni s češčenjem Žalostne Matere Božje, so postali množično obiskovani romarski kraji. Najznamenitejši romarski in umetnostni spomenik te vrste na Slovenskem je Kalvarija pri Sv. Roku nad Šmarjem pri Jelšah, kjer je župnik Matej Vrečer v letih 1743–1753 dal postaviti slikovite kapelice in jih opremiti z dramatično razgibanimi pasijonskimi prizori, ki jih zaznamujeta poljudno čustvovanje in robata kiparska govorica. Od križevih potov, nameščenih znotraj cerkva, pa si je posebno pozornost pridobil tisti, ki ga je leta 1766 za cistercijane v Stični naslikal Fortunat Bergant, najbolj samosvoj in »najbolj slovenski« med našimi baročnimi slikarji. Na začetku 20. stoletja, ko so slovenski umetniki iskali lasten narodni izraz, je impresionist Rihard Jakopič prav v Bergantovem opusu začutil domačo »štimgo« in prepoznal najzgodnejše narodotvorne elemente, zaradi katerih je slikarja označil za »našega človeka«. Bergantova sakralna dela, v katerih se je ne le približal ljudskemu občutju, ampak se je s protagonisti osebno poistovetil, so reprezentativni segment slovenskega katoliškega imaginarija. Z umetnikovo osebno podoživetostjo Jezusovega trpljenja oplemenitene in likovno sežete stiške križevopotne slike, katerih posnetke so v jubilejnem letu 2000 na veliki petek uporabili pri papeževi pobožnosti križevega pota v rimskem Koloseju, so prepoznavnost slovenske kulture razširile po svetu. Zaradi narodno angažiranega slikarstva moramo omeniti tudi Toneta Kralja, ki je v svojih delih na Primorskem z Jezusovim simbolično združil trpljenje slovenskega naroda pod fašizmom.

Spomin na baročne dramatizirane pasijonske procesije na Slovenskem je obudil v novejšem času najdeni kapucinski rokopis, ki je naslov Škofjeloški pasijon dobil leta 1972 ob izdaji faksimila. Škofjeloški pasijon kapucina Romualda iz Štandreža, Lovrenca Marušiča, je nastal med njegovim bivanjem v loškem samostanu, kjer je v letih 1715–1727 deloval kot pridigar in voditelj

spokorne procesije na veliki petek. Pasijon je bil v rokopisni kodeks, najstarejše ohranjeno dramsko besedilo v slovenskem jeziku, zapisan v letih 1725–1727, nastal pa je na osnovi skoraj stoletne tradicije pasijonskih besedil. Potem ko so ga po osamosvojitvi Slovenije v Škofji Loki začeli znova uprizarjati, je bil leta 2016 kot prva slovenska nominacija vpisan v Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva.

Ob pasijonskih, velikonočnih, prošnjih, romarskih in drugih procesijah predstavlja največjo manifestacijo katolištva telovska procesija, ki jo Katoliška cerkev kot slavlje Evharistije prireja na praznik sv. Rešnjega telesa oziroma na bližnjo nedeljo. V dobi verskih bojov je imela močan protireformatorski značaj in je prezentirala moč obnovljene potridentske Cerkve. Z bogatim obredjem, sijajnimi rekviziti, glasbeno spremljavo in udeležbo številnih vernikov predstavlja enega najbolj spektakularnih dogodkov cerkvenega leta. Narodnostni značaj ji dajejo narodne noše in običaji, ki pa so jih večidel že opustili, mdr. streljanje z možnarji, puškami idr. V 19. stoletju so se kot javni izraz češčenja uveljavili evharistični kongresi, ki imajo širše razsežnosti, od škofjskih do nacionalnih in svetovnih. V Ljubljani so kongres kot drugega za Jugoslavijo organizirali leta 1935. Tridnevni program so zaključili s slovesnostjo na Plečnikovem stadionu, ki se je je udeležilo 120.000 ljudi iz vse Slovenije in tudi iz tujine. Naslednji kongres je bil vseslovenski. Potekal je leta 2010 na celjskem stadionu, kjer se je zbralo 32.000 ljudi, slavlje pa je bilo povezano z razglasitvijo Alojzija Grozdeta za blaženega. Oba kongresa je spremljala podoba Marije Pomagaj z Brezij, kar je dalo dogodku poudarjen nacionalni pečat.

V slovenski katoliški imaginarij z evharistično vsebino sodijo tudi Plečnikovi izvirno oblikovani kelihi, monštrance, ciboriji in razni liturgični pripomočki, ki razkrivajo njegovo izjemno ustvarjalno moč, inovativnost in globoko osebno vero. Z razstavo mojstrov in, edinstvenih tudi v svetovnem merilu, je bil leta 2019 pod naslovom *Plečnik in sveto* kot prvi slovenski umetnik predstavljen v Vatikanskih muzejih.

IV.

Pomemben segment katolištva so svetniki, ki spremljajo vernika v njegovem vsakdanjiku bodisi kot njegovi osebni in poklicni zavetniki in vzorniki, kot

priprošnjiki v nujnih zadevah, za zdravje pri ljudeh in pri živini, za dobro letino, za odvrnitev poplav, suše, ognja in drugih nesreč bodisi kot »naznanjevalci« vremen, t. i. vremenarji. Kult je povezan s podobami, ki jih srečujemo tako po slovenskih domovih kot po cerkvah, versko in vizualno pa kulminira v svetnikom posvečenih božjepotnih središčih. Pri Slovencih so med najbolj priljubljenimi cerkve sv. Jožefa (Celje, Ljubljana, Slovenska Bistrica, Studenci, Trška gora nad Krškim, Ricmanje), sv. Ane (Babna Gora, Leskovec, Mala gora, Sv. Ana pri Borlu, Tunjice, Vrhe pri Teharjah), sv. Petra (Dvor pri Polhovem Gradcu, Kronska gora, Sv. Peter nad Begunjami), sv. Roka (Brežice, Dravlje, Sv. Rok nad Sevnico, Sv. Rok nad Šmarjem pri Jelšah, Sv. Rok pri Rogatcu, Sv. Rok pri Žužemberku), sv. Frančiška Ksaverja (Radmirje, Vesela Gora, Železniki), sv. Antona Padovanskega (Sv. Anton na Pohorju, Idrija, Štanga, Zdenska reber), sv. Primoža in Felicijana (Sv. Primož nad Kamnikom, Otok na Vrbskem jezeru), sv. Valentina (Limbarska gora), sv. Kozma in Damijana (Krka na Dolenjskem), sv. Lucije (Dole pri Polici, Dražgoše, Skaručna, Studenice), sv. Neže (Kum) idr.

Povezava religioznega in nacionalnega se najočitneje odraža v kultu narodnih svetnikov, ki imajo poleg verskega tudi politični vpliv in igrajo pomembno vlogo pri vzpostavljanju in ohranjanju narodne identitete. Slovenci zaradi specifičnega razvoja etničnega prostora nismo imeli svetniških prednikov lastnih vladajočih dinastij, t. i. »heilige Spitzenahmen«, s katerimi se ponasajo npr. Čehi, Madžari in Poljaki, pač pa so bili za oblikovanje naše zavesti relevantni deželni svetniki oziroma zavetniki, ki so bili v času narodne prebuje vključeni v narodni koncept. Posebno zaslugo za to ima lavantinski škof Anton Martin Slomšek, ki se je zavzemal, da bi domači svetniki iz deželne vstopili v širšo družbeno zavest in povezali Slovence kot pripadnike enega naroda, s tem pa postali pomemben gradnik slovenske identitete. Skupaj s sodelavci je objavljajl njihove življenjepise in podobe, zlasti v *Drobtinica*h (1847–1858) in *Djanju Svetnikov Božjih* (1853–1854) in jih tako populariziral po vsem slovenskem ozemlju. Upošteval je tiste, ne glede na njihovo etnično pripadnost, ki so bili v preteklosti, tudi pred naselitvijo Slovanov, povezani s slovenskim prostorom ali neposredno vključeni v zgodovino naroda, pri čemer je dajal prednost prvim mučencem, misijonarjem in karantanskim svetnikom, katerih večino najdemo že v Valvasorjevem seznamu kranjskih deželnih svetnikov v *Slavi vojvodine Kranjske*. Izpostavil je sv. Maksimilijana Celjskega, sv. Viktorina Ptujkega, sv. Justa Tržaškega, sv. Martina iz Savarije, sv. Hieronima, sv. Mohorja in Fortunata, sv. Ruperta, sv. Virgila, sv. Modesta

ter sv. Cirila in Metoda, od karantanskih (protonarodnih) svetnikov pa poleg Modesta tudi Emo Krško in Lihardo s Kamna. Sv. Mohorju in Fortunatu ter sv. Cirilu in Metodu je namenil posebno vlogo: Slovence naj bi v dobi konstituiranja naroda simbolično združevali na jezikovni podlagi, prva dva z Mohorjevo družbo za izdajanje knjig v slovenskem jeziku, ustanovljeno leta 1851 na Slomškovo pobudo, druga dva, ker sta uvajala pismenstvo med slovenske prednike. Slednja sta s Slomškovo bratovščino za zedinjenje z vzhodnimi kristjani, potrjeno leta 1852, povezala Slovence tudi s širšim slovanskim svetom, z ustanovitvijo Družbe sv. Cirila in Metoda leta 1885 pa sta prevzela glavno narodnoobrambno vlogo. Družba je nastala v času zaostrovanja narodnostnih odnosov v monarhiji, da bi podprla šolstvo v narodnostno ogroženih krajih. Proti raznarodovanju so se Slovenci bojevali tudi z umetnostjo, zlasti s podobami obeh vseslovenskih dvojic, ki so našle mesto po številnih cerkvah, slovanskima blagovestnikoma pa so posvečali tudi cerkve in kapele. Slovenski »panteon« z največjim številom domačih oziroma narodnih svetnikov predstavljajo freske Jakoba Brolla pri Novi Cerkvi, nastale leta 1886 po naročilu tamkajšnjega župnika Lavoslava Gregorca, ki je Slomškovo idejo razvil v najbolj premišljen ikonografski program.

Sv. Ciril in Metod sta ostala glavna zavetnika Slovencev tudi v okviru stare Jugoslavije, ki je sveta brata kot povezovalca slovanskih narodov sprejela za državni »simbol«, in v novi Jugoslaviji, ki ju je iz istih razlogov kljub ateizaciji tolerirala in, podobno kot njena predhodnica, instrumentalizirala. Pomembno obrambno vlogo pa sta svetnika po prvi svetovni vojni odigrala na Primorskem, ki je pripadla Italiji. Tu je Tone Kralj z narodnostno zavzetim slikarstvom, posebej s podobami sv. Cirila in Metoda, nadomestil slovensko besedo, ki jo je genocidna fašistična politika pregnala iz javnega življenja, in z njim markiral slovensko etnično ozemlje. Verena Koršič Zorn je ob tem izpostavila edinstvenost Kraljevega opusa v evropskem prostoru, češ da je »že sama zamisel potegniti slikovno izvedeno narodnostno mejo na našem zahodnem robu nekaj popolnoma izvirnega«.

Za priznanje narodnih svetnikov z vidika sodobnega etnosa so si Slovenci začeli prizadevati že v stari Jugoslaviji, najprej za Antona Martina Slomška. Leta 1936 so za pospešitev postopka v Mariboru priredili veličastne Slomškove dneve, ki jih lahko upravičeno uvrstimo med slovenske »spominske dogodke«, in ob tej priložnosti zbrali kar 400.000 podpisov, s katerimi so verniki podprli

na papeža naslovljeno prošnjo za njegovo beatifikacijo. Drugi kandidat je bil misijonski škof Friderik Irenej Baraga, med predlaganimi pa sta bila tudi misijonarja Ignacij Knoblehar in Janez Krstnik Mesar. Prizadevanja so se z drugo svetovno vojno zaustavila, v polni meri pa so se nadaljevala šele s slovensko osamosvojitvijo, po kateri se je seznam slovenskih svetniških kandidatov zelo razširil, zlasti s skupino mučencev 20. stoletja. Dne 19. septembra 1999 je bil Slomšek kot prvi Slovenec razglašen za blaženega; slovesnosti razglasitve, ki jo je na Betnavski poljani v Mariboru vodil papež Janez Pavel II. ob svojem drugem obisku v Sloveniji, se je udeležilo 200.000 ljudi, kar je bil tudi največji shod v zgodovini Slovenije. Za Slomškom je bil leta 2010 beatificiran mučenec Alojzij Grozde, leto zatem pa v skupini drinskih mučenk v Sarajevu redovnici Marija Krizina Bojanc in Marija Antonija Fabjan. Na poti do razglasitve je doslej napredovalo še več drugih kandidatov, med njimi tudi Baraga, ki je leta 2012 dosegel naslov častitljivi božji služabnik. V največjem številu jih je na freski, izdelani v letih 1998–2001 v zunanji kapeli cerkve Marije Kraljice miru na Kureščku, predstavil Lojze Čemažar, ki je z lokalno legendo o spravi sprtih bratov nakazal pot k spravi v slovenskem narodu, pri kateri imajo poleg Marije posredovalno vlogo tudi domače svetniške osebnosti.

Ob slovenskih predstavnikih svetosti se nosilci »stare« nacionalne identitete umikajo nekoliko v ozadje, ohranjajo pa narodotvorni pomen. Spomin na sv. Emo Krško, »slovensko kneginjo«, od leta 2006 oživlja Emina romarska pot, nastala v sodelovanju z Avstrijci; vodi skozi z njo povezane kraje na Koroškem, Štajerskem, Dolenjskem in Gorenjskem, njen cilj pa je svetničin grob v Krki na Koroškem, ki ga Slovenci že stoletja obiskujejo. Slovenstvo v polnosti pooseblja škof Slomšek. Narodni »spominski objekt« predstavljata njegova rojstna hiša na Slomu in grob v mariborski stolnici, v katerega je bil položen leta 1987, življenjske in službene postojanke označuje Slomškova romarska pot, spomin pa ohranjajo tudi po njem imenovane ulice, trgi, šole in druge ustanove v Sloveniji ter med Slovenci v zamejstvu in tujini. Od javnih spomenikov glede na širši družbeni pomen izstopata spomenik v mariborski stolnici, delo Franca Ksaverja Zajca, dokončano 1878, in tisti na trgu pred njo, avtorja Marjana Dreva iz leta 1991, pridružuje pa se jima še celjski, odlit leta 1995 po modelu Karle Bulovec iz leta 1936. Slomškove podobe so razširjene po vsej Sloveniji, spadajo pa poleg podob sv. Cirila in Metoda in že omenjenih Marijinih podob tudi med spominske predmete, ki izseljencem simbolizirajo slovensko domovino in jim pomagajo ohranjati z njo čustveni stik.

V.

Pomemben gradnik in steber krščanstva na Slovenskem predstavljajo samostani kot duhovna in kulturna žarišča, ki so v naš prostor razširjala evropske vplive. Na slovenskem narodnostnem ozemlju so se v srednjem veku naselili benediktinci, cistercijani, kartuzijani, nemški in malteški viteški red, manjši bratje sv. Franciška, pozneje razdeljeni na minorite in frančiškane, serviti, dominikanci, avguštinci, premonstratenci in avguštinski korarji, od ženskih redov pa benediktinke, dominikanke in klarise. V novem veku, v času do jožefinskih reform, so svoje postojanke dobili še kapucini, jezuiti, bosonogi avguštinci, karmeličani in pavlinci, ženskim redovom pa so se pridružile uršulinke, avguštinke in celestinke. Večino samostanov, predvsem starih meniških in kontemplativnih redov, so v zadnji četrtini 18. stoletja zatrla reforme cesarja Jožefa II. in s tem povzročile veliko kulturno škodo. Redovništvo se je začelo vidneje obnavljati v drugi polovici 19. stoletja, predvsem pa v naslednjem. Obnovljenim redovom so se na današnjem slovenskem ozemlju na novo pridružili lazaristi, salezijanci, trapisti in klaretinci ter večje število ženskih redov, med njimi od starejših usmiljenke, karmeličanke, klarise, magdalenke, notredamke in sestre križniškega reda. Samostanska dediščina, od arhitekture in likovne umetnosti do rokopisnih in knjižnih ostalin, sodi v kvalitetni vrh kulturnega patrimonija slovenskega naroda. Prav poseben narodni pomen ima cistercijanska opatija v Stični, najstarejši samostan v Sloveniji, ustanovljen leta 1136, znan po najstarejših in najštevilčnejših latinskih rokopisih na naših tleh, ki je po zatrtju ob izteku 19. stoletja znova oživel in leta 1981 postal kraj množičnih letnih srečanj slovenske mladine. V stavbi Stare prelature je v letu slovenske osamosvojitve začel delovati verski muzej, najprej kot društvena dejavnost, od leta 2003 kot Slovenski verski muzej, od 2006 pa kot Muzej krščanstva na Slovenskem. Je osrednji slovenski muzej za premično sakralno kulturno dediščino in edini, ki pokriva vsebine krščanske tradicije na naših tleh.

VI.

Kulturni prostor je v marsičem pogojen s cerkveno-upravno razdelitvijo ozemlja. Najpomembnejša so škofijska središča, teh je na Slovenskem od leta 2006 šest, ki s stolno cerkvijo in upravnimi stavbami prezentirajo svojo vodilno funkcijo in širijo svoj vpliv na hierarhično podrejene župnije. Stolna cerkev je mati vseh cerkva

v škofiji in kot taka tudi njihov zgled. Cerkvi v Kopru in Ljubljani sta ob gradnji današnjih stavb že imeli status stolne, zato se umetnostno še posebej odlikujeta. V Mariboru je bila ob Slomškovem prenosu lavantinskega škofijskega sedeža iz Št. Andraža leta 1859 v stolno povišana dotedanja mestna gotska cerkev, ob ustanovitvi novih slovenskih škofij leta 2006 pa so višji status dobile tudi opatijska cerkev v Celju, kapitelska v Novem mestu in župnijska v Murski Soboti, prvi dve častitljivi gotski stavbi, tretja pa je od gotske na začetku 20. stoletja obdržala le prezbitერიj. Stolnica v Kopru se postavlja z relikvijami legendarnega koprškega škofa sv. Nazarija in bl. Elija iz Koštabone, spoznavalca. Mariborsko kot sedež škofije, ki je odigrala pomembno vlogo pri slovenski nacionalni formaciji Spodnje Štajerske, zaznamujejo zasluge in spominska navzočnost škofa bl. Antona Martina Slomška. S Slomškovim spomenikom pred glavnim vhodom se od leta 1996, ko je bila še opatijska, ponša tudi celjska stolna cerkev. Novomeška je leta 2015 v počastitev svetega leta usmiljenja in 650. obletnice mesta pridobila bronasta vrata Mirsada Begića z reliefnimi upodobitvami, ki poleg zgodovine mesta ovekovečajo tudi tri beatificirane Dolenjce, Alojzija Grozdeta, Marijo Krizino Bojanc in Marijo Antonijo Fabjan. V Murski Soboti so leta 2020 kot del pomurske identitete izpostavili svojega patrona sv. Miklavža, simbol dobrote, z monumentalnim spomenikom Marjana Dreva v krožišču pred stolno cerkvijo. Kot imenitna baročna stavba katolištvo najbolje in najveličastneje prezentira ljubljanska stolnica, ki je z zgledovanjem po rimskih vzorih v Ljubljano prinesla sled večnega mesta in spada med največje zaklade slovenske sakralne dediščine. V zadnjih desetletjih je zaslovela tudi po Begićevih *Ljubljanskih vratih*, izdelanih leta 1996, na katerih je umetnik upodobil antično Emono kot predhodnico ljubljanske škofije in ljubljanske škofo 20. stoletja, in sicer Antona Bonaventuro Jegliča, Gregorija Rožmana, Antona Vovka, Jožefa Pogačnika, Alojzija Šuštarja in pomožnega škofa Stanislava Leniča, ki v moči dialoga z Odrešenikom opirajo cerkveno stavbo ljubljanske škofije in Cerkve na Slovenskem, nad katero kraljuje brezjanska Marija Pomagaj. Kot vodilni predstavniki slovenskega katolicizma so se zasidrali v zgodovinski spomin in predstavljajo osrednje osebnosti slovenskega katoliškega imaginarija. Akademski kipar Mirsad Begić, doma iz Glamoča v Bosni, je za svoje umetniško delo, s katerim je doslej obeležil vlogo Katoliške cerkve med Slovenci skozi čas, leta 2021 prejel odličje sv. Cirila in Metoda, najvišje slovensko cerkveno priznanje, ob katerem so slovenski škofje poudarili tudi dialoško vlogo njegovih mojstrov, ki povezujejo ljudi različnih nazorov in prepričanj.

VII.

Če skušamo za zaključek tega prispevka, po analogiji z oljno sliko *Apoteoza Primoža Trubarja* Leona Koporca, kot jo v svoji razpravi predstavlja urednik te knjige, zgodovinar Sašo Jerše, v domači umetnosti poiskati primerljiv likovni prikaz krščanstva (katolištva) na Slovenskem, se moramo napotiti k *Slovenskim vratom* ljubljanske stolnice. Tako kot Ljubljanska so bila tudi ta izdelana leta 1996 ob obisku papeža Janeza Pavla II., ki jih je tudi blagoslovil, obeležujejo pa hkrati tudi 1250 let krščanstva na Slovenskem. Papežev obisk, prvi uradni obisk v samostojni Sloveniji, je bil dogodek zgodovinskega pomena na državni ravni, za katoličane pa je pomenil tudi potrditev v veri, ki ima pri Slovencih globoke korenine. Vrata, ki jih je vsebinsko zasnoval Franci Petrič, je oblikoval kipar Tone Demšar. Umetnik je zgodovino krščanstva na Slovenskem upodobil kot lipovo drevo, zasajeno v zemljo antičnega krščanskega izročila (arheološke izkopenine). Njegova rast se začneja s krstom karantanskih knezov Gorazda in Hotimirja in z misijonsko dejavnostjo sv. Modesta (Gospa Sveta, knežji kamen), sv. Pavlina II. Oglejskega (oglejska bazilika) ter svetih bratov Cirila in Metoda, ki sta uvajala pismenstvo in bogoslužje v slovanskem jeziku (knjiga). Sledijo Brižinski spomeniki kot najstarejše zapisano besedilo v slovenskem jeziku (menih v skriptoriju) ter prikaz vloge samostanov kot kulturnih žarišč (sklepnik iz stiškega križnega hodnika) in branikov ozemlja (oborožena vojska nemškega viteškega reda). Čas nadlog in stisk predstavljajo turški vpadi, pred katerimi se ljudstvo zateka v taborske cerkve (konjenik z ugrabljenim otrokom, cerkev v Hrastovljah), in vedno večje zahteve fevdalne gospode, proti kateri se v kmečkih uporih poda v boj za staro pravdo (s kmečkim orodjem oboroženi kmetje). Doba protestantizma obogati drevo s prvimi knjigami v slovenskem jeziku; predstavitev se, da bi obdržala primerno distanco do avtorjev, omejuje na roki, ki, po logični razlagi, dvigata Trubarjev *Katekizem*, prvo slovensko tiskano knjigo, in Dalmatinovo *Sveto pismo*, prvi slovenski celotni prevod *Biblije*. Nad tem se zvrščajo trije škofje kot ključne osebnosti v zgodovini Cerkve na Slovenskem. Kot prvi ljubljanski škof Tomaž Hren, »apostol Kranjske«, zaslužen za njeno rekatolizacijo, čigar lik je umetnik formalno približal protestantskim (zaradi tega je bil celo napačno prepoznan za Trubarja), za njim pa prva slovenska svetniška kandidata, lavantinski (mariborski) škof Anton Martin Slomšek (grozd) in misijonar med Indijanci Friderik Irenej Baraga (knjiga). Dvajseto stoletje je predstavljeno z žrtvami dveh svetovnih

vojn, ki izginjajo v brezno in jim je v uteho le Marija Pomagaj z Brezij (brezjanska cerkev). Tragičnemu prizoru nasproti se pod svobodnim soncem samostojne Slovenije zgrinja množica in s slovenskim nageljnomo pozdravlja papeža Janeza Pavla II., ki z okna na vrhu kompozicije naklonjeno zre na ljudstvo ter na vso zgodovinsko rast in sadove krščanskega drevesa. Na stolničnih vratih so v zgoščeni zgodovinski pripovedi zbrani reprezentativni, v spomin naroda vtisnjeni elementi slovenskega krščanstva, ki ilustrirajo in delno tudi dopolnjujejo pričujočo predstavitev.

Viri in literatura

- Bahčič, Robert (ur.), *Kristus je obliče Očetovega usmiljenja. Sporočilo svetih vrat bazilike Marije Pomagaj* (Brezje 2016).
- Bahlche, Joachim, Rohdewald, Stefan, Wunsch, Thomas (ur.), *Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff* (Berlin 2013).
- Bruckmüller, Ernst, *Nation Österreich. Kulturelles Bewußtsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*, Studien zu Politik und Verwaltung 4 (Wien, Köln, Graz 1996).
- Curk, Jože, Vidmar, Polona, Radovanič, Sašo, *Samostani na Slovenskem. Do leta 1780* (Maribor 2008).
- Globočnik, Damir, *Marija Pomagaj na Brezjah. Layerjeva Marija Pomagaj in pričevanja o romanjih na Brezje* (Brezje 2019).
- Hoppe, Alfred, *Des Österreichers Wallfahrtsorte* (Dunaj 1914).
- Jerše, Sašo, »Apoteoza Primoža Trubarja« – romantični pogled na slovensko reformacijo in njegove meje, *Stati inu obstatu* 15–16 (2012) 208–228, 390–391.
- Jerše, Sašo, Slovenski kraji spomina. Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav, *Zgodovinski časopis* 71/1–2 (2017) 246–267.
- Jerše, Sašo, Vera in hotenja. Silhuete religioznosti v zgodnjem novem veku, *Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, ur. Sašo Jerše (Ljubljana 2009) 13–29.
- Koršič Zorn, Verena, *Tone Kralj. Cerkvene poslikave na Tržaškem, Goriskem in v Kanalski dolini / Le pitture murali nelle chiese dell'area triestina, del Goriziano e della Val Canale* (Gorica 2009).
- Kuret, Niko, *Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime* (Ljubljana 1997).
- Lavrič, Ana, Narodni svetniki v slovenski umetnosti. Ikonografski programi in družbenopolitični kontekst, *Profano v sakralnem. Študije o vizualizaciji posvetnih teženj in motivov v cerkveni umetnosti*, ur. Mija Oter Gorenčič, Opera Instituti artis historiae (Ljubljana 2019) 241–281.

- Lavrič, Ana, *Pietas Austriaca in njena vizualizacija v umetnosti na Slovenskem (s posebnim poudarkom na Kranjski in Ljubljani)*, *Janez Ludvik Schönleben v luči novih raziskav*, ur. Monika Deželak Trojar (Ljubljana 2021) 431–473.
- Marinšek, Marjan, *Slovenska pravljica Maksima Gasparija. 2, Gasparijeve razglednice, ilustracije in jaslice* (Koper 2007).
- Meke, Katra, »To je pa vendarle naš človek. Ima nekaj, kar je nam sorodno.« *Fortunat Bergant (1721–1769)* (Ljubljana 2021) 45–95.
- Menaše, Lev, *Marija v slovenski umetnosti. Ikonografija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne* (Celje 1994).
- Pelikan, Egon, *Tone Kralj in prostor meje* (Ljubljana 2016).
- Petrič, Franci, *Slovenske božje poti. Romanje – popotovanje v veri. Božje poti pripovedujejo* (Ljubljana 2008).
- Prelovšek, Damjan, Narodni slog v slovenski arhitekturi, *Acta historiae artis Slovenica* 3 (1998) 115–126.
- Prelovšek, Damjan, *Plečnikova sakralna umetnost* (Koper 1999).
- Schulze Wessel, Martin (ur.), *Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im östlichen Europa* (Stuttgart 2006).

Zahvaljujem se uredniku Sašu Jeršetu za povabilo k sodelovanju in njegove številne dragocene sugestije. Hvala tudi kolegu Damjanu Prelovšku za konstruktivne pripombe.

Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur (P6-0061), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).